STUDIA NAUK TEOLOGICZNYCH
TOM 21 (2026)

EUGENIUSZ SAKOWICZ

Marek Gilski, Damian Wąsek, Antoni Nadbrzeżny, *Dignitatis humanae. Sobór Watykański II o wolności religijnej*, Wydawnictwo „scriptum", Kraków 2024, ss. 468.

Wśród polskich oficyn wydawniczych specjalizujących się w teologii katolickiej ważne i wyróżniające się miejsce zajmuje krakowskie Wydawnictwo „scriptum". I chociaż prowadzi ono działalność od stosunkowo niewielu lat, to trwale wpisało się do katalogu instytucji – czy raczej pracowni edytorskich – zatroskanych o wysoki poziom merytoryczny dzieł, ale też o ciekawą i skromną szatę graficzną. „Scriptum" reaguje bardzo szybko na wydarzenia w Kościele katolickim, nurty, a nawet „horyzonty" myśli teologicznej. Wbrew panującej opinii o poważnym kryzysie teologii – zarówno na świecie, jak i w Polsce – wydawnictwo to chce przekonać czytelników, że czyni wiele, by nie pozwolić na marginalizację teologii.

Jedną z wielu cennych inicjatyw edytorskich jest seria wydawnicza zatytułowana „Sobór na nowo odczytany. Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość". (W pierwszym zdaniu tytułu serii należałoby po słowie „Sobór" dopisać „Watykański II", tak by czytelnik nie miał wątpliwości, o który sobór Kościoła powszechnego chodzi). W ramach tej serii ukazały się trzy tomy: I – D. Wąsek, M. Gilski, *Optatam totius, czyli jakiej formacji potrzebuje współczesny kandydat na księdza*, Kraków 2021 (tytuł tomu I odbiega od tytułów następnych dwóch tomów!); II – M. Gilski, D. Wąsek, A. Nadbrzeżny, *Dignitatis humanae. Sobór Watykański II o wolności religijnej*, Kraków 2024; III – D. Wąsek, M. Gilski, T. Kałużny, *Unitatis redintegratio. Sobór Watykański II o ekumenizmie*, Kraków 2024. Powyższe tytuły Wydawnictwo „scriptum" ogłosiło drukiem w koedycji z Wydawnictwem Naukowym Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krako-

Copyright (c) 2026 Eugeniusz Sakowicz. This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NoDerivs 4.0 Poland (CC BY-ND 4.0 PL) License (https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/deed.en), which permits copying and redistribution of the material in any medium or format for any purpose, even commercially, provided the original author and source are properly cited. If you remix, transform, or build upon the material, you may not distribute the modified material.

wie. O randze książki świadczy jej dofinansowanie ze środków z budżetu państwa w ramach programu Ministra Nauki i Edukacji pod nazwą „Nauka dla społeczeństwa II" (s. 4). Informacja ta stanowi zachętę dla środowisk teologicznych w Polsce do składania projektów badawczych z nadzieją na ich akceptację.

Potencjalny nabywca książki, jej przyszły czytelnik, na początku zwraca uwagę na okładkę. Okładki trzech wydanych tomów powyższej serii zaprojektowane zostały według jednego wzorca. Uwagę skupia łaciński tytuł, co nie jest bez znaczenia. Wprawdzie Sobór Watykański II wprowadził do liturgii języki narodowe w miejsce języka łacińskiego, jednak pozostał wierny tradycji, tytułując dokumenty *Magisterium Ecclesiae* po łacinie. Są to pierwsze wyrazy danego dokumentu opublikowanego w źródłowym wydaniu „Acta Apostalicae Sedis", ogłaszającym wszystkie doktrynalne „pisma" papieża oraz Urzędu Nauczycielskiego Kościoła. Dla osób nieznających łaciny tytuły te brzmią tajemniczo. Jednakże podtytuły rzecz wyjaśniają od razu. Okładka jest koloru białego, na którym widnieje jakby naszkicowana kopuła bazyliki św. Piotra w Rzymie. U góry i dołu okładki zaznaczono marginesy w odcieniu granatowym. Oczywiście na okładce są podane nazwiska autorów oraz numer tomu i nazwa serii.

Na czwartej stronie okładki, czyli popularnie na tzw. „plecach książki", zamieszczone zostały biogramy autorów. Dowiadujemy się z nich, że autorzy poruszają w swojej pracy naukowo-badawczej tematy „związane z II Soborem Watykańskim" czy też „z eklezjologią kontekstualną". To ważne informacje wskazujące, iż nauczanie Vaticanum II nie stało się tematem badawczym na potrzebę jednego czy dwóch tomów, lecz stanowi stały nurt badawczy autorów. Dotyczy to również eklezjologii kontekstualnej. Nie można dziś uprawiać teologii samej w sobie, lecz konieczne jest uwzględnienie kontekstu refleksji teologicznej – kulturowego, religijnego, społecznego, a nawet politycznego.

Skupimy się na tomie poświęconym wolności religijnej, wydanym w 2024 r., lecz bezdyskusyjnie aktualnym – z uwagi na temat – w każdym kolejnym roku. Kościół katolicki, ogłaszając w dniu 7 grudnia 1965 r. (w czasie kończącego obrady Soboru Watykańskiego II) Deklarację o wolności religijnej *Dignitatis humanae*, afirmował rzeczywistość tej wolności oraz jednocześnie godności człowieka. W dokumencie tym Sobór wskazał na nierozerwalność ontycznej, czyli osobowej, struktury człowieka (wyrażającej się właśnie w godności) i prawa do wolności, w tym wolności religijnej. Podkreślił znaczenie ich interakcji, współzależności, harmonii. Według Deklaracji „najgłębszą", a zarazem „najszerszą" podstawą wolności religijnej jest właśnie godność osoby ludzkiej.

Na okładce autorzy zamieścili rekomendację swojego dzieła. Przytoczmy kilka zdań wyjętych z tejże prezentacji książki: „jedną z głównych cech współczesnego człowieka, ale i całych społeczeństw jest dążenie do wolności. W tym do wolności religijnej. Kościół nie tylko podziela te wysiłki, ale interpretuje je w kluczu Ewangelii, wpisując w oficjalne nauczanie. Istotnym krokiem na tej

drodze była [należy dodać – i jest] Deklaracja o wolności religijnej *Dignitatis humanae* […]. Swoje *résumé* autorzy puentują w następujący sposób: „[…] czytelnik otrzymuje monografię, która nie tylko dotyka skomplikowanych losów idei wolności religijnej podczas Vaticanum II, ale również pomaga w odpowiedzi na pytanie: Jak dziś zrozumieć tę wolność i co z niej może wynikać?" Słowa te stanowią zachętę, by zapoznać się z dziełem, a nie tylko je przejrzeć.

W Deklaracji *Dignitatis humanae* noszącej podtytuł – *O prawie osoby i wspólnot do wolności społecznej i cywilnej w sprawach religijnych* – przedstawiona została ogólna zasada wolności religijnej w świetle Bożego objawienia. Kościół uznaje wolność religijną za fundamentalne prawo każdego człowieka. W kontekście refleksji na temat wolności można wyraźniej zrozumieć sens przykazania miłości bliźniego. „Miłować bliźniego, jak siebie samego", to znaczy – szanować wolność drugiego tak, jak szanuje się swoją własną. Wolność religijna zobowiązuje każdego człowieka do szukania prawdy. Deklaracja *Dignitatis humanae* stwierdza: „Prawdy zaś trzeba szukać w sposób zgodny z godnością osoby ludzkiej i z jej naturą społeczną, to znaczy przez swobodne badanie przy pomocy magisterium, czyli nauczania, przez wymianę myśli i dialog, przez co jedni drugim wykładają prawdę, jaką znaleźli albo sądzą, że znaleźli, aby nawzajem pomóc sobie w szukaniu prawdy; skoro zaś prawda została poznana, należy mocno przy niej trwać osobistym przeświadczeniem" (nr 3).

Strukturę liczącej 468 stron książki wyznaczają następujące części: wykaz skrótów, wstęp, pięć rozdziałów (I: „Kontekst historyczny" [wolności religijnej]; II: „Geneza dokumentu"; III: „Analiza lingwistyczna"; IV: „Analiza i ewaluacja deklaracji"; V: „Recepcja i perspektywy") zakończenie; dwa aneksy (Aneks I: „Wolność religijna w tradycjach chrześcijańskich, religiach i dokumentach międzynarodowych" [autor: P. Artemiuk]; Aneks II: „Wolność w posłuszeństwie, posłuszeństwo w wolności: godność osoby a posługa władzy w Kościele" [autorka: T. Huspeková]); bibliografia; indeks osobowy; abstrakt.

Analizę tematu wprost wskazanego w tytule książki otwiera refleksja, przedstawiona niemal w stylu leksykograficznym, zaprezentowana w rozdziale I – „Kontekst historyczny". Autorzy omawiają tu rozumienie (koncepcję) wolności religijnej w tradycji biblijnej, starożytności chrześcijańskiej, w okresie średniowiecza, w czasach nowożytnych, w pierwszej połowie XX w. Notabene każdy z pięciu paragrafów tego rozdziału wstępnego zaczyna się od słów: „Wolność religijna". Wystarczyło tak oznaczyć tytuł tej części książki: „Kontekst historyczny wolności religijnej", by nie powtarzać jak refren kluczowej terminologii.

Rozdział II pt. „Geneza dokumentu" stanowi prezentację stanowiska Kościołów partykularnych w omawianej kwestii w ogóle. Paragraf 1: „*Vota* nadesłane na Sobór" przedstawia opinie episkopatów Europy. To znak czasu wołający o zwrócenie uwagi na inne Kościoły partykularne (w Azji, Afryce, Ameryce Północnej i Środkowej, Ameryce Południowej i Oceanii) jednego Kościoła po-

wszechnego. W epoce posoborowej, a zatem i dziś, również z tych kontynentów napływają cenne impulsy oraz konstatacje teologiczne. Omawiając genezę Deklaracji, autorzy zwracają nadto uwagę na wypowiedzi wyższych przełożonych zakonnych, kongregacji Kurii Rzymskiej oraz uniwersytetów. Przedstawiają też „*vota* z Polski". Rozdział zamyka kalendarium prac nad dokumentem w czasie sesji Soboru.

Oryginalna refleksja zamieszczona została w rozdziale III pt. „Analiza lingwistyczna". To ważna część omawianego dzieła, bowiem przed przystąpieniem do jakiejkolwiek doktrynalnej (i nie tylko) dyskusji należałoby poznać słownictwo czy też – jeśli jest ono nieczytelne, niewyraźne, wieloznaczne – podać definicję określonych pojęć. Bardzo często u źródeł nieporozumienia tkwi bowiem różne rozumienie przez uczestników dialogu tego samego określenia. Zresztą poprawne odczytywanie pojęć jest imperatywem skierowanym do tego, kto chociaż nie uczestniczy w dialogu, to oddaje się lekturze takiego czy innego tekstu, tworząc w ten sposób struktury swojego myślenia i wartościowania. Chaos pojęciowy uniemożliwia jakiekolwiek porozumienie między stronami różniącymi się między sobą. Autorzy bardzo zwięźle prezentują pojęcia pojawiące się w dokumencie. Słowami kluczowymi Deklaracji są kolejno omawiane (pojęcia ta stanowią tytuły paragrafów tego rozdziału, stąd zapisujemy je wielkimi literami): Godność; Wolność; Prawda; Sumienie; Przymus; Dobro wspólne. Każdemu pojęciu „towarzyszy" oryginalny termin w języku łacińskim.

W rozdziale IV pt. „Analiza i ewaluacja deklaracji" skupiają się na „Ogólnej zasadzie wolności religijnej" oraz na „Wolności religijnej w świetle objawienia". W tytule tegoż rozdziału pojawiło się słowo dziś bardzo modne – „ewaluacja", obecne niemal wszędzie, gdzie jest mowa o nauce, dydaktyce, różnorodnych projektach badawczych. Czy zastosowanie tegoż właśnie pojęcia było tu konieczne? Na pewno można było przyjąć inny termin, a nie powtarzać wszechobecne słowo ewaluacja.

Rozdział V pt. „Recepcja i perspektywy" łączy przeszłość z przyszłością. Wszakże recepcja zdecydowanie odnosi się do tego, co się wydarzyło, co było, jaki był proces przyjmowania i upowszechniania danej koncepcji, nauki, rozwiązania. Mimo fundamentalnego znaczenia przywołanego pojęcia, istnieje możliwość zastanowienia się nad procesem recepcji w przyszłości. Trudno tu jednak powiedzieć coś konkretnego, chociaż można wytyczyć odpowiednie ścieżki czy drogi dla recepcji. Perspektywy natomiast bezdyskusyjnie dotyczą przyszłości. Okazuje się, iż mimo upływu 60 lat od ogłoszenia *Dignitatis humanae* szereg zadań pozostaje do rozwiązania, wiele refleksji do przeprowadzenia, w końcu niejedna ważna decyzja do podjęcia. Tytuł pierwszego paragrafu tego rozdziału nie jest właściwy z uwagi na użyte określenie „studium przypadku" w odniesieniu do dokumentu. Bardziej właściwe wydawać by się mogło sformułowanie: „*Dignitatis humanae* a hermeneutyka ciągłości i reformy", a nie „*Dignitatis*

humanae jako studium przypadku dla właściwie rozumianej hermeneutyki ciągłości i reformy".

Kolejne paragrafy tego rozdziału zostały oznaczone następująco: „Dynamiczna i obiecująca recepcja deklaracji *Dignitatis humanae*" (słowo „obiecująca" ma kolokwialny charakter i w gruncie rzeczy niewiele mówi); „Relacja między wolnością sumienia a obiektywnym prawem moralnym"; „Źródła teologicznej refleksji o wolności" (Wypowiedź o źródłach powinna pojawić się nie na końcu książki lecz wcześniej); „Wolność religijna w relacji państwo – Kościół".

Bibliografia podzielona została na działy: Źródła; Archiwa; Dokumenty Magisterium Kościoła; Opracowania. Po lekturze bibliografii należy stwierdzić, iż autorzy nie odnotowali w niej zbyt wielu pozycji w języku polskim, mówiących o wolności religijnej. Niektóre notki bibliograficzne wydają się niekonieczne, np. wielotomowe dzieło B. Kumora, *Historia Kościoła*, t. 1–8, wydane w latach 1991–2005. Cennym źródłem z zakresu informacji naukowej byłaby dla autorów prezentowanego dzieła praca wydana przez to samo Wydawnictwo „scriptum", ale rok później (w 2025 r.): E. Sakowicz, P. Szuppe, *Wolność religijna i uczucia religijne. Materiały do bibliografii polskiej i polskojęzycznej*. Książki jednakże były publikowane niemal tym samym czasie, co uniemożliwiło wzajemne nawiązania.

Według Deklaracji *Dignitatis humanae* „wszystkie narody w coraz większym stopniu stają się jednością, powstają coraz silniejsze związki między ludźmi różnych kultur i religii, zwiększa się również w każdym człowieku świadomość jego własnej odpowiedzialności" (nr 15). Dialog jest środkiem komunikacji między ludźmi różnych kultur i religii. To właśnie on służy procesowi stawania się jednością społeczeństw świata, który nie musi być utopią czy absurdem. Jedność, czyli owe „silniejsze związki", zostanie osiągnięta, jeżeli każdy zaangażowany w dialog będzie miał poczucie odpowiedzialności i wiedział czym jest wolność religijna. Ważne jest zatem uznanie wartości ogólnoludzkich, w tym wolności religijnej.

Przytoczmy na końcu niniejszej rekomendacji książki ostatnie zdanie zapisane przez autorów: „Pomimo upływu 60 lat od promulgacji *Dignitatis humanae*, Deklaracja nie tylko pozostaje aktualna, ale wciąż czeka na pełną recepcję" (s. 464).